

Ф. И. Успенски

---

**ИСТОРИЯ НА ВИЗАНТИЙСКАТА ИМПЕРИЯ**

Период II  
(518–610)

София, 2023

Преводът е направен по изданието:

Ф. И. УСПЕНСКИЙ

ИСТОРИЯ ВИЗАНТИЙСКОЙ ИМПЕРИИ

Период II (518–610 г.)

© Издателство „Изток-Запад“, 2023

Всички права на български език запазени. Нито една част от тази книга не може да бъде възпроизвеждана или предавана под каквато и да е форма и по какъвто и да било начин без изричното съгласие на издателство „Изток-Запад“.

© Ива Николова, превод, 2023

© Деница Трифонова, оформление на корицата, 2023

ISBN 978-619-01-1253-2

Ф. И. УСПЕНСКИ

# ИСТОРИЯ НА ВИЗАНТИЙСКАТА ИМПЕРИЯ

ПЕРИОД II  
(518–610)

От Юстиниан до Ираклий

Превод от руски  
*Ива Николова*

Редактор  
*Лиляна Станкова*





# Съдържание

## ПЕРИОД II

(518–610)

### От Юстиниан до Ираклий

Глава I	Характеристика на периода. Юстиниан и Теодора. Историкът Прокопий .....	7
Глава II	Войната с германите – вандалите и остготите. Походът към Испания .....	19
Глава III	Северозападните граници на империята. Появата на славяните край Дунава. Утвърждаване на аварите в Панония и Унгария .....	47
Глава IV	Югоизточната и южната граница на империята. Персийските войни. Сферите на влияние в Арабия. Египет и християнската мисия на границите на Абисиния .....	63
Глава V	Дейността на Юстиниан във вътрешен план. Бунтът „Ника“. Религиозната политика в Сирия. Симеон Стълпник и неговият манастир .....	77
Глава VI	Построяването на „Св. София“ и други сгради в столицата. Линията на граничните крепости.....	99
Глава VII	Търговия. Копринени изделия. Митническо ведомство. Козма Индикоплевст.....	107
Глава VIII	Законодателна и административна дейност на Юстиниан. Църковна политика .....	117
Глава IX	Облагане на земята с данъци. Кадастралната карта по времето на Юстиниан. Заключителни изводи.....	135
Глава X	Непосредствените наследници на трона на Юстиниан. Славянската имиграция в пределите на империята. Войната с Персия .....	153
Глава XI	Свалянето на Маврикий и провъзгласяването на Фока. Въстанието на екзарх Ираклий .....	171
Източници и литература .....		182



## ГЛАВА I



# Характеристика на периода. Юстиниан и Теодора. Историкът Проконий

Със смъртта на Анастасий през 518 г. започва да се подготвя радикална промяна във вътрешните и външните работи на империята. На историческата сцена се появяват нови лица, поставят се нови цели, които могат да бъдат разглеждани като излизане от предишния период. Необходими са огромни материални средства и талантиви личности за реализиране на поставените от събитията нови задачи – и империята намира средства и хора, способни да осъществят такива сложни и трудни начинания, които напомнят най-добрите епохи на залязващата Римска империя.

От гледна точка на политическата и етнографската обстановка на границите през VI в. всичко си е както преди, но отношенията между силите в противоборство значително се променят. Преди империята е принудена да се примирява с откъсването на нейни области и с появата на германски племена по нейните земи; през VI в. процесът на разкъсване на империята приключва и тя започва настъпление срещу германите с цел да си възвърне завладените от тях области. Продължителният период на горчив опит, натрупан от борбата с новите народи, е полезен за византийските държавници с това, че ги научава на изкуството да използват силите на варварите за защита на границите от набезите на нови врагове. Така славяните, които се преселват в провинциите на империята, постепенно или биват подчинени, или дори асимилирани особено в областите, където се оказват малцинство. Ярък представител на епохата, често обозначавана с неговото име, е император Юстиниан Велики.

Наследият Анастасий на престола Юстин I (518–527) не може да има права върху трона нито по произход, нито по служебно положение. Той дължи възкачването си на случайността и на неопределеността на правилата за наследяване на престола, която винаги, когато той се оваканти, отваря път за интриги и насилствени действия с помощта на войската.

Произходът на новата династия е обект на многобройни търсения особено от страна на изследванията на славянската древност. Юстин се появява в сто-

лицата заедно с двама приятели, за да опита късмета си във военната служба по времето на Льв I. Родният град на Юстин и Юстиниан до ден днешен е предмет на спор между изследователите. Въз основа на някои данни за тяхно родно място се смята или Северна Македония близо до днешна Битоля, или околностите на Ускюб\*. Няма достатъчно основания техният славянски произход да бъде потвърждаван или отричан, тъй като през периода между V и VI в. тази страна вече е населена със славянския елемент и славянският произход на родените в Северна Македония е напълно възможен. От друга страна, в дейността на Юстин и Юстиниан не е установено нищо, което да разкрива техен славянски произход и не прозират никакви славянски тенденции. Ала не бива да забравяме, че тогавашното славянство представлява само етнографски материал, който още не е развил никакви специфични национални характеристики, освен езика. През тази епоха при славяните не се забелязват нито държавна, нито племенна идея, която започва да излиза наяве значително по-късно. Тъй като според културата и според идеалите, прокаравани в държавната дейност, Юстиниан изцяло принадлежи към римския свят, смятаме, че въпросът дали в жилите му тече славянска кръв е незначителен във всяко отношение.

Макар Юстин да е описан от съвременните му историци като човек, който е напълно чужд на гръцката образованост и дори като неграмотен, трябва да се отнасяме скептично към тези думи. По време на царуването на Анастасий се срещат знаци за политическата роля и за отговорните задачи, възлагани на Юстин; така например той взема участие в овладяването на исаврийския бунт, а по време на персийската война заедно с племенника си командва отделна част. Тези данни напълно отговарят на положението, което заема в придворната служба през последните години от царуването на Анастасий – и по-точно – служи в гвардейския полк на ескубиторите, където е на офицерска длъжност. Освен това, трябва да се вземе предвид и обстоятелството, че през 518 г. Юстин не се сдобива с имперската власт без борба. Той има мощен съперник в лицето на евнуха Аманций, подкрепян от преданата му партия, който би могъл да го победи благодарение на влиянието си в гвардейските полкове и на известността си.

Затова в Юстин трябва да се вижда напълно подготвен за политическа дейност човек, който внася в управлението определен опит и добре обмислен план. Разбира се, в тук е трудно да бъде отделено това, което принадлежи пряко на Юстин, и другото, в което може да се долавя влиянието на племенника му – негов активен помощник в управлението. Но трябва да отбележим, че с началото на периода на Юстин се отваря съвършено нова посока, чиято цел е реализиране на дълбоко обмислени и мащабни задачи. Предходното царува-

---

\* Дн. Скопие. – Б.р.



не предизвиква голямо недоволство от страна на църковната политика, която държи империята в непрекъснато напрежение и провокира опозиционно недоволство и на Балканския полуостров, и на Изток. Виталиан намира силна подкрепа в църковните партии и нескрито се представя за защитник на православието срещу монофизитския уклон на Анастасий. Няма как да не бъде видно, че Юстин също влиза в ролята на представител на православната партия; най-доброто доказателство за това е назначаването на Виталиан за консул и началник на имперските войски. С това е постигнато успокояване на Балканския полуостров.

Най-важният факт от дейността на Юстин е приключването на дългия църковен спор със Запада, който продължава около 35 години от времето на Енотикона\* (Ἐνωτικόν) и е един от първите моменти на разцеплението на Църквата на Източна и Западна, когато Рим и Константинопол са в открита църковна разпра и римските папи са „извадени от диптихите“. Юстин урежда този спор, но цената на неговото съглашателство с папата се оказват ужасните жертви на олтара на църковното единство – близо петдесет сирийски епископи монофизити са свалени и изпратени на заточение, а църквите в Сирия понасят страховити загуби.

За Юстиниан, който още тогава е фактическият управляващ, е важно да сложи край на църковния раздор, защото още тогава в представите си вижда универсалното единство, идеята за възстановяване на Римската империя в предишната ѝ цялост и възвръщането на откъснатите от варварите западни провинции. Юстиниан има предвид обединяването на целия свят и в политическите си замисли разчита на съдействие от страна на римския папа.

Юстиниан е начело на Византийската империя от 527 до 565 г., почти 40 години еднолично управление, към което трябва да се прибавят и няколкото години фактическо управление, докато Юстин е жив. Получава се около половин век, а ако се вземат предвид и преките последствия от неговата политика, той слага своя отпечатък върху цяло столетие от византийската история.

Неговата основна цел е възстановяването на Римската империя. Това е твърде нереална задача, която е закъсняла и не се увенчава с траен успех. Ще се постареем да я сведем до основните елементи и да разберем значението ѝ. Идеята за възстановяването на империята не е просто думи, а цяла система – политическа и научна. Идеята за Римската империя е наследство, получено от древността. Днес е трудно да разберем и само по някои признаци можем да се

---

\* През 482 г. Зинон (гр.: Ζήνων; лат.: *Flavius Zeno*) издава едикта Енотикон („Единение“) за разрешаване на спора между монофизитите и ортодоксалните християни. В едикта се оповестяват решенията от първите три Вселенски събора, но въпросът за Христовата природа не е засегнат. – Б.р.

досещаме как тази идея е повлияла на умовете. Макар Рим да пада след няколко тежки удара, нанесени от варварите, макар и Византия понякога да се изправя на ръба на гибелта, все пак на всички мислещи съвременници на онази епоха им е трудно да си представят как светът може да съществува без Римската империя. Самият Августин Блажени се основава на идеята за римската държава и заявява, че империята е реализация на идеята за реда и културата; отвъд нейните граници няма нищо, върху което можеш да се задържиш.

Свалянето на последния римски император през 476 г. няма кой знае какъв ефект, дори и след това събитие не гледат на империята като на паднала. Идеята за империята не умира и на Запад, като продължава да намира възплащението си на Изток и след 476 г. източният император Зинон става символ на единството на империята – от Рим му изпращат знаците на императорското достойнство, от които Одоакър се въздържа. Идеята за прехвърлянето на властта в Константинопол се вкоренява много дълбоко в съзнанието на хората и варварският вожд не дръзва да посегне на това схващане.

За никого не е странно, че макар в Италия да няма император, макар част от империята да е в ръцете на варварски вождове, представата за естествения и необходим ред на нещата все пак се свързва с империята. За това – до каква степен отъждествяването на законния ред с империята е вкоренено в умовете на политически мислещите хора през средните векове – говорят най-значимите факти в средновековната западна история. Засилването на франкската държава по времето на Пипин и Карл Мартел е съпроводено с непрекъснатия, неотслабващ стремеж към придобиване на титлата на римски император и тази велика и дълбока идея на франкските крале се реализира по времето на Карл Велики през 800 г. Политическото устройство на Средна Европа се основава на идеята за Свещената римска империя на германската нация. В Московската държава същата идея получава признание и литературно изражение в теорията за Москва като трети Рим. Тази абстрактна идея за императорската държава достига до новото време. Така възприетата от Юстиниан теория за възстановяването на Римската империя е в съответствие с настроенията на епохата и е подкрепена с всички средства от византийската държава. За реализиране на тази идея той води продължителни войни, провежда налагане на определена църковна политика и издава свои закони. Тези три първостепенни задачи на историческата му дейност – войните, църковната политика и законодателството – произтичат и са насочени към постигането на една основна идея – възстановяването на Римската империя в нейното предишно единство и величие. Реализирането на външната политика на Юстиниан го вкарва в конфликт с германските народи, които по това време са се установили в древните римски области. За постигането на целите си Юстиниан проявява изумителна, страховита упоритост и енер-

гия и наистина заличава от лицето на земята двата най-надарени и напреднали германски народа – остготите в Италия и вандалите в Африка. Това е почти безпрецедентен случай в историята, когато по земите на изтребените народи не се запазват дори техните имена! – толкова безмилостно се водят тези кървави войни.

Като мащаб на политическите си замисли, които са ясно осъзнати и стриктно изпълнени, като умение да се възползва от обстоятелствата и най-вече като майсторство да определя качествата на околните и да възлага на всеки съответстваща на способностите му работа Юстиниан е рядък и забележителен монарх. С него може да бъде съпоставен единствено Людовик XIV, с когото той наистина неведнъж е сравняван. Околните и близките виждат в Юстиниан свръхестествено същество, някакъв демон в плът, както го определя неговият историк. Има навиците на обикновен, въздържан и непретенциозен човек, спи малко и размишлява много върху начинанията си, лично участва във всички дейности, чете всички документи и дава указания за прилагането им. Крайно енергичният и честолюбив Юстиниан не познава прегради пред постигането на целите си, с изключителна упоритост издава указ след указ, без да се съобразява с каквито и да било виждания на министрите си, обявява войни, без да разполага с никакви средства за тяхното водене и пътъом ги намира. Не довежда докрай много от начинанията си, много неща причиняват вреда на държавата, но самият Юстиниан никога не се съмнява в тяхната успешност.

Когато оценяваме политическата му и административно-законодателна дейност, трябва да се основаваме и на факта, че Юстиниан се възкачва на престола, когато вече е възрастен човек, на около 45 години, и завършва царуването си като над 80-годишен грохнал старец, а когато оценяваме противоречивите мнения за личността и дейността на Юстиниан, трябва да сме наясно дали става дума за началото или за края на управлението му, по време на което до него вече не стои съветничката и помощничката му императрица Теодора.

Независимо от ситуацията, в която се намира, и от историческата си роля, императрица Теодора грабва всеобщото внимание като характер и още повече – като литературен типаж. Сведенията за нейната личност, които към днешна дата са най-популярни и пропити с пристрастност, са почерпени най-вече от обнародваното преди около 200 години съчинение на Прокопий, известно с името *Авѣкдота*, или „Тайната история“. Докато в други източници Теодора е обрисувана като изключителна, горда, човеколюбива и властна жена, която изисква чуждестранните пратеници да се явяват на аудиенция първо при нея, играе доста самостоятелна роля в държавата и дори издава укази от свое име, в съвременната литература на житията на светиите „боголюбивата“ царица Теодора е представена като образец за благочестивост и привързаност към църковните

хора. От „Тайната история“ научаваме за миналото ѝ, че тя произхожда от нисшите съсловия, родила се е едва ли не в цирка, където е работил нейният баща, прекарала е детството и младостта си в развращаваща задкулисна атмосфера и рано става известна с разюздаността си. Когато вече отраства и навършва 25 години, хваща окоето на Юстиниан, който толкова силно се привързва към Теодора, че въпреки всички пречки се сдобива с разрешение да сключи брак с нея. По този повод дори е издаден закон, който позволява на лица от сенаторското съсловие да сключват брак с актриси. Ето какви сведения са дадени за Теодора в „Тайната история“! В този източник за двамата съпрузи са събрани съобщения, които изумяват със своята злостна, безмилостна трактовка на почти всички страни на семейния им живот, характера и публичната им дейност. Юстиниан е представен като същински демон, изпратен да унищожи човешкия род.

Разпалената невъздържаност, с която слабите страни на историческите личности са подложени на осмиване в тази книга, безмилостното разголяване на непочтените мотиви, които обикновено се крият в живота, безнадеждният пессимизъм, който се старее да съзре във всичко лошата страна, злобната критика към политиката на Юстиниан, подбираща с леден ригоризъм всички страни на политическата му система – цялата тази съвкупност ме кара да се съмнявам дали „Тайната история“ наистина е дело на същия писател, който е запазил за нас почти всичко, известно за Юстиниан, бил е историк на неговото време и на неговите славни дела. Понастоящем, след дълги колебания и подробно проучване на въпроса учените стигат до убеждението, че авторството на Прокопий на „Тайната история“ повече не може да бъде оспорвано. Но макар двестагодишният спор, който тегне върху цялата история на Юстиниан, да намира решение, сега възниква следващият въпрос: как да спогодим „Тайната история“ с другите съчинения на Прокопий? Как да съгласуваме противоположните гледни точки за едни и същи факти? В края на краищата, какво да мислим за техния автор, за достоверността на твърденията му, как психологически да обясним двойственото му отношение към неговия обект, противоречието му със самия себе си? Критиката на достоверността на свидетелствата в „Тайната история“<sup>1</sup> установява, че за много неща Юстиниан и Теодора са жестоко и несправедливо оклеветени.

За Теодора посочват, че едва ли представител на новата, все още неутвърдена династия, и то човек, който вече не е млад, би дръзнал, в разрез с общественото мнение, да възкачи на престола жена от театралните подиуми; Юстиниан едва ли би рискувал популярността си заради нея. Естествено, въздигането на незнатната Теодора помага за раждането на легендите, към които обаче трябва да се отнасяме скептично. Царица Теодора се появява пред нас като напълно подготвена личност за авторитетната роля, с която се сдобива, представя се като умна жена с много такт и самостоятелни възгледи в държавните дела. Меж-

ду другото, тя води своя църковна политика, независимо от Юстиниан – когато в Сирия започват ужасяващите гонения на монофизитите, Теодора отваря приют за тях в столицата и кани Юстиниан да го посещава. В „Жития на светиите“ на монофизитската църква неведнъж се споменава, че преследваните монаси намират в лицето на Теодора своя защитница от безпощадността на царя. Ако Теодора не умира толкова рано (17 години преди смъртта на Юстиниан), империята е нямало да преживее много нещастия и може би би имало по-малко поводи Юстиниан да бъде очернян. Когато през 532 г. избухва бунтът „Ника“ срещу правителството на Юстиниан, според свидетелствата на източниците той е спасен от самообладанието на Теодора, която подтиква Юстиниан към решителни действия. „Ако искате да спасите живота си, бягайте – казва тя, – но според мен царските одежди са хубав саван за ковчега.“

Трябва да отбележим, че същата тъпа, която обсипва Юстиниан и приближените му с всевъзможни хули, не дръзва да оскърби или не намира нито една лоша дума срещу Теодора, въпреки че за разгневената стан миналото на Теодора би било много богат материал, ако сведенията в „Тайната история“ съответстваха на действителността. Трябва също така да имаме предвид и следното обстоятелство – в законодателството на Юстиниан има много нови, необясними от гледна точка на римското право въведения. Новите идеи са най-вече в областта на семейните отношения и правата на жените в семейството и извън него. Покровителството на падналите жени, грижата за имуществените и за личните права на омъжените жени с голяма степен на вероятност се обясняват с личното влияние на императрица Теодора върху законодателството. Властната личност на Теодора често има голямо значение за държавните дела, което сведенията, представени в „Тайната история“, не би трябвало да разклатят.

Пристъпвайки към характеристиката на историка от онази епоха Прокопий Кесарийски, смятаме за нужно да направим следната уговорка. В често изказваната мисъл, че личността е плод на съвкупните процеси на своето време и че по тази причина чрез анализ на отделните характери може да се стигне и до яснота за обществото, има много справедливост и доказателствени възможности и едва ли трябва в същата степен да се придава значение на противоположния възглед, който извежда на преден план общите закони на историческата еволюция за сметка на отделните личности в историята. Наистина, трудно можем да се примирим с мнението, че отделната личност не е нищо повече от резултат, произтичащ от сложния комплекс обществени процеси, които неизбежно и напълно подчиняват отделния човек на себе си. В действителност историята няма праволинейност в движението си, не представлява закономерен ход напред, а точно обратното, често прави скокове и спира развитието си. Няма личност, която да е напълно равностойна на друга; има личности, които са трудно обяс-

ними в средата, която ги заобикаля. Ако отхвърлим влиянието на личността от историята, най-значимите събития в нея ще останат неразгадани.

Прокопий е почти единственият свидетел, който описва епохата на Юстиниан и войните, които води. Но неговите сведения стават обект на големи недоразумения в науката. Появява се цяла литературна поредица от всевъзможни съчинения, които се опитват да обяснят двойствения характер на сведенията на Прокопий и да съгласуват неговите напълно противоположни мнения по една и съща тема. Той е роден в Кесария (Палестина) в самия край на V или в началото на VI в. През последните години от царстването на Юстин Прокопий е назначен за секретар на Велизарий, когато той тръгва на персийския поход. Оттогава го свързва близко приятелство с великия пълководец, който му възлага всевъзможни важни и отговорни задачи и му има голямо доверие. По време на войната с остготите в Италия Прокопий поддържа сътрудничеството на Рим с Южна Италия, изпраща подкрепления и запаси на Велизарий от юг и по време на тази война му дава понякога полезни съвети. Последното известие за Прокопий датира от 562 г.

Литературните произведения на Прокопий са от огромно значение за историята на VI в. Негово дело на първо място е „История на войните“ в 8 книги – две за персийската война, две за войната с вандалите и три за готската война. Осмата книга от „История на войните“ обхваща общите събития и стига до 554 г. Историята на войните става публично достояние още докато писателят е жив и скоро се сдобива с известност в цялата империя; тя се ползва с напълно заслужен авторитет във всички времена. В предговора към персийската война писателят смело заявява, че той е най-способният да осъществи това начинание, защото като избран за съветник на пълководеца Велизарий е бил участник във всички тогавашни инициативи.

Освен споменатото съчинение, Прокопий е автор на незавършената „Тайна история“ (Ανέκδοτα или *Historia arcana*). В предговора целта на това съчинение е посочена в следните изречения:

*Разказах къде, кога и какви войни са водили ромеите; в съчинението, което предлагам сега, се ръководя от друг план, а именно, мисля [отново] да се докосна до всичко, което се е случвало в различни области на римската империя. Не биваше да пиша правдива история, докато бяха живи онези, чиито дела описвах. Тогава нямаше да мога да се скрия от многобройните доносници, а пък ако те ме бяха разкрили, не бих избегнал най-мъчителна смърт; не можех да разчитам дори на най-близките си роднини. Заради това бях принуден да прикрия истинските причини за много описани в предишните книги събития. Пристъпвайки към изпълнението на тази задача, съзнавам, че да опишеш живота на Юстиниан и Теодора е изключително трудна задача. На потомците тази история може би ще им се стори невярна*

*и несправедлива и се боя с течение на времето да не ме сметнат за лъжец. Крепи ме идеята, че това повествование могат да потвърдят все още живите очевидци на събитията, които със своето свидетелство ще му придадат авторитета на правдивостта.*

Както се вижда от цитираните думи, този труд е написан след другите и спада към последните години от живота на писателя.

По средата на посочените съчинения се намира произведението за „градежите“. Битува мнението, че Юстиниан уж останал недоволен от историята на войните, в която Прокопий възхвалява подвизите на пълководците и не казва нищо за възвеличаването на самия цар и че уж със съчинението за построените сгради Прокопий бърза да засвидетелства своите верноподанически чувства и благонадеждността си. По тази причина въпросното произведение често е наричано панегирик, докато „Тайната история“ е определяна като памфлет. За да окачествим съдържанието и насочеността на това съчинение, цитираме следното място:

*Както разказах в съчиненията за войната, Юстиниан въздигна и прослави разклатената империя; изгони отвсякъде варварите, които отдавна извършваха жестокости в ромейските области. Нявга възхваляваха Фемистокъл заради това, че е разширил града, а Юстиниан придобиваше цели държави. След като разшири империята с нови владения, той построи безброй нови градове. Натъквайки се на различни вероучения и мнения в империята, той унищожил всички пътища, водещи до заблуди, и укрепил вратата на твърда основа. Издавайки нови закони, той беше снизходителен към престъпниците, стори добро на бедните, облагодетелства нещастните и с всичко това създаде щастие и доволство в държавата. Защитил империята, отворена от всички страни за набезите на варварите, като построил крепости и силни гарнизони в покрайнините. Чували сме, че Кир уж имал големи достойнства и бил основател на царство – ако някой изследва внимателно царуването на Юстиниан, историята на Кир ще му се стори детска играчка.*

Съчинението за градежите, в което между другото е споменато възстановяването на Дългата стена на Анастасий през 558 г., би трябвало да датира от периода след споменатата дата.

Значението на Прокопий в историографията на VI в. се определя, от една страна, от мащаба на сферата, която неговият труд обхваща, а от друга – от неговите изключително умни, подробни и задълбочени сведения. В негово лице голяма част от тогавашните германски племена имат най-добрия познавач на тяхната история. Славянската история и древност черпят от Прокопий единствените по своята важност сведения за бита и вярванията на славяните. Прокопий има едно огромно, неопровержимо и несравнимо предимство – той се

отнася към съвременния му варварски свят ако не с любов, то без обичайното, присъщо на византийците пренебрежение. Прокопий често няма предшественици и ръководители при изследването на обектите, за които пише; в този случай му помагат личните отношения, проведените разговори и наблюденията – такива са много прекрасни глави за бита в общността на варварите.

Авторитетът на Прокопий не само по отношение на правдивостта, но и на изкуството в изложението, критиката и избора на материал е изцяло признат от научната литература в приложението към „История на войните“. Но какво да кажем за очевидното пристрастие, прозрачна лъжа и произтичаща оттам морална несъстоятелност, в която дори и най-ревностният почитател на Прокопий не може да не го заподозре, когато сравни оценката за Юстиниан и Теодора в съчиненията за „войните“ и „градежите“ и в „Тайната история“? Ако противоречието във възгледите и преценките за историческите личности е несъмнено, това не подкопава ли авторитета на Прокопий и в случаите, в които няма явни противоречия; трябва ли Прокопий да заслужава доверие като историк?

Ключът към разбирането на характера на Прокопий следва да се търси в духовното и морално състояние на тогавашния византизъм. Само определена епоха може да даде подобен продукт. Тонът на неговите произведения е изпълен с трагизъм, остър, основан на дълбоко убеждение, че съществуващият ред, на който е съвременник, не е нормален, че римската слава необратимо е отминала и съвременниците му не приличат на героите от миналото. Тъгата за гибелта на римското могъщество и слава е основният тон в произведенията на Прокопий. За да се бори човек с такова настроение, са нужни морални и религиозни устои. В писател, който се изказва твърде двойствено по принципни въпроси, трудно могат да се търсят морални принципи; той често се колебае, тъй като не намира в себе си достатъчно непоклатими критерии.

Другият вид устои са онези, които посочва Августин Блажени – в религията. Макар Прокопий – писател от VI в., близък до правителствените кръгове – да си остава неподправен езичник, християнството не го докосва. Прокопий говори за религиозния спор по следния начин:

*Признавам, че не се наемам да съдя за това, защото смятам за лудост да изследваш Божията същност, каквато и да е тя. На човек му е трудно да разбере с точност дори човешкото, а как би могъл да разсъждава за божественото? Затова ми се струва, че е по-добре да мълча за обектите на благоговейното почитание.*

Студеното отношение към въпросите, които вълнуват съвременното на Прокопий човечество, е характерно за него. Той няма религия – скептик е. Много пъти, когато говори за превратностите на съдбата, за нещастията на високопоставените хора, прилича на фаталист, споделя идеята на древните за завист-



та на боговете към хората, към човешкото щастие. Сякаш казва на любимците на съдбата: „Спрете, скоро ще дойде краят! Боговете завиждат на щастieto на хората!“ Липсата на морални устои, двойствеността на възгледите имат тежко отражение върху него – на едно място съобщава за великите дела на Юстиниан и Теодора, а на друго ги овалва в калта.

*Съществува неумолим закон на взаимодействие между държавата и нейния отделен човек. Когато липсва вътрешна свобода, е трудно да се очаква умствена свобода, честни и непоколебими убеждения. Страхливците и нищожествата създават робско безотговорно общество. Единствено от самозаблуда може да се мисли, че в лошо общество индивидът може спокойно да се наслаждава на духовния и моралния си живот. Общество, което е ограничено, унижено във вътрешен план, създава робски и слаби членове; силните дарования се задушават, осакатяват и се увреждат, сякаш са белязани с проклятието на робството, безчестието и потисничеството на своето отечество.*

Тези думи принадлежат на известния историк Дан<sup>2</sup>. Би било много трудно да се съгласим с тази силна критика на епохата. Все пак времето на Юстиниан никак не е бедно на забележителни по енергия и способности личности. Да си припомним Велизарий и Нарсес, Теодора и Антонина и много други – това са големи характери! И в този смисъл епохата на Юстиниан не оправдава общо твърдение, че в робско общество израстват само нищожества.